

Доц. др Здрава Стојановић
Правни факултет Универзитета у Бањој Луци

О КРИЗИ И РАСПАДУ
РАДИКАЛСКО-ДЕМОКРАТСКЕ КОАЛИЦИЈЕ
(1921–1922)

САЖЕТАК

У оквиру сагледавања политичке карте југословенске државе у периоду од 1921. до 1929. године, аутор овог чланка је значајну и дужну пажњу усмјерио на што исцрпнију анализу настанка, развоја и дјеловања радикално–демократске коалиције у току 1921. и 1922. године. Формирана на принципу политичке нужде, радикално–демократска коалициона влада је, од самог почетка, трпила деструктивне посљедице властитих унутрашњих противрјечности. Анализом организационе структуре, националног састава, те дефинисањем њихових идеолошко–партијских програма, аутор настоји доћи до одговора на питања: о каквим противрјечностима је ријеч, шта их је узроковало и како су се рефлектовале у политичкој и парламентарној пракси? При томе је незаобилазно било и питање утицаја тзв. Ванпарламентарних фактора чија је моћ била, неријетко, пресудна при обликовању државне власти.

КЉУЧНЕ РИЈЕЧИ: уставност, парламентаризам, политичке странке, парламентарна влада, власт, коалиција.

УВОД

Улога и значај политичких странака и политичких борби у савременом друштву упућује на нужност њиховог перманентног и систематског историјског изучавања. У том смислу, политички систем Краљевине СХС од 1921. до 1929. године, сасвим сигурно, и данас представља политички изазов за многе политичке аналитичаре, на шта упућују бројни радови и брошуре из страначко–политичког живота старе Југославије.

Сагледавање цјелокупне слике развоја југословенске државе у наведеном периоду није могуће без исцрпних упознавања са њиховим настанком, развојем и дјеловањем појединих политичких странака, њихових страначких програма, али и практичних политичких акција „на терену“.

Политичка карта југословенске државе остала би значајно оскрнављена игнорисањем или неистичањем, у довољној мјери, улоге и значаја оних друштвено-политичких фактора који су, додуше, дејствовали иза политичке позорнице, но довољно снажно и убједљиво да преокрену токове политичких догађаја у смишљеном, и унапријед изрежираном, правцу. Прије свега, под тим мислимо на политичку моћ Круне којом је обиљежен, готово у потпуности, политички амбијент државе. Та моћ је била далеко више од власти, ауторитета или друштвеног утицаја који су имали монарси у другим парламентарним државама. Она се у Краљевини СХС очитовала како кроз константне злоупотребе уставних овлашћења, тако и кроз прибјегавање ванпарламентарним рјешењима уставних и политичких криза.

Од утицаја ванпарламентарних фактора зависила је, у великој мјери, и констелација политичких странака у одређеним периодима. Тако су, управо зависно од непарламентарних фактора, Радикална и Демократска странка, као два најјача ослоња политичких система старе Југославије, готово без прекида вршиле државну власт кроз дужи низ година претварајући своје сопствене одлуке у државне, а извршавајући их уз помоћ и употребу физичке снаге државног апарата. Коалициона упућеност радикала и демократа је својеврсна енигма која тражи многа појашњења у правцу политичког дефинисања њихових битних идеолошко-политичких и организационих карактеристика до уласка у конкретне политичке акције.

1. Узроци противрјечности коалиције

Формирана на принципу „политичке нужде“, јануара 1921. године, радикалско-демократска коалициона влада је, од самог почетка, трпила деструктивне посљедице властитих унутрашњих противрјечности. О којим противрјечностима је ријеч, шта их је узроковало и како су се рефлектовале у политичкој пракси?

Анализом организационе структуре и националног састава, као и дефинисањем њихових идеолошко-партијских програма, долазимо до

закључка да је много више оних елемената који су водили расцјепу наведеног партнерства него обрнуто. Иако, у организационом погледу, обје наведене странке спадају у тип тзв. масовних партија (с малим бројем активних вођа, те слабо повезаним и пасивним чланством), разлике у времену и начину настанка су битно условиле и разлике у унутрашњо-страначкој кохезији, као и у идеолошком погледу.¹ Демократска странка је, од свог почетка, остављала утисак, на брзину сакупљеног, конгломерата оријентација, увјерења и интереса - мада је наступала с југословенским унитаристичким програмом.² Формирана, дакле, у врховима грађанских група („одозго“), Демократска странка се карактерисала знатном хетерогеношћу састава, због чега је врло тешко било доћи до истоветности гледишта свих политичких група у оквиру странке. Насупрот томе, Радикална странка је, с богатом парламентарном традицијом, била организационо монолитнија и у идејном погледу много стабилнија. Наглашена „југословенска“ национална основа Демократске странке ће се временом сужавати на српску националну групу због немогућности да се у странку привуку, између осталог, и бројније присталице других југословенских народа. То ће, у стратегијско-тактичком погледу, довести до упућености радикала и демократа на готово једну исту гласачку војску, што ће бити само још један од разлога међусобног сукобљавања. Највеће разлике су се, међутим, испољиле у идеолошком погледу. Идеологија националног унитаризма би, на први поглед, требала бити она спона, додирна тачка или чврст темељ заједничких страначко-политичких иступања. Да ли је то тако?

Носилац идеологије националног унитаризма била је, у првом реду, Демократска странка. Насупрот тези о интегралном југословенству код демократа стоји парола тзв. „народног јединства“ пропагирана од Радикалне странке. Радикали интимно теже истицању посебности националних имена. За њих је југословенство тековина бивше Аустро-Угарске монархије.³ С обзиром на то да је национални унитаризам, истовремено, био подлога за унитаристичко државно уређење, а њему су евидентно тежиле и Радикална и Демократска странка,

¹ Види шире: Б. Глигоријевић, „Разлике и додирне тачке у гледишту на национално питање између Радикалне странке и Демократске странке 1919-1929“, *Југословенски историјски часопис*, 4/1969, стр. 154, 155.

² Х. Матковић, „Појава и етапе развоја Самосталне Демократске странке 1924-1929. Године“, *Часопис за савремену повијест*, 1/1971, стр. 8.

³ Б. Глигоријевић, нав. дјело, стр. 155.

наведене супротности националних идеологија су обострано спутаване, али никад до краја.⁴

Дистинкције радикала и демократа, у организационом, националном, а нарочито у идеолошком погледу, битно ће се рефлектовати на политичку праксу и то много прије него што је коалиција озваничена формирањем владе, јануара 1921. године. Показало се, наиме, да су се управо периоди радикалско-демократских споразума, у оквиру коалиционих или концентрационих влада, очитовали као изузетно „трусна“ и кризна времена.⁵

Страначко ривалство између ове двије странке нарочито би ескалирало у периодима када је једна од њих на власти, а друга у опозицији (период Демократско-социјалистичке владе са Љ. Давидовићем на челу). Политичкој суревњивости радикала и демократа, у великој мјери, доприносио је и сам краљ Александар (тада још регент). Он је то радио са доста политичке и личне пристрасности. Извјесно је да је регенту у почетку одговарало одржање одређеног степена политичког ривалства између двије водеће југословенске странке. Страх од јаке и моћне странке или страначког вође га је тјерао да, у интересу јачања личних позиција, гради исте на основи слабљења моћи политичких партија.⁶

Таква ситуација ће, међутим, запријетити неадекватним, по краља и његове политичке истомишљенике, довршењем конституисања државе послје избора за Уставотворну скупштину, новембра 1920.

⁴ Објашњење да су двије супротне националне идеологије нашле додирну тачку у пароли о „народном јединству“ лежи у томе што је национални унитаризам истовремено био подлога за централистичко државно уређење – по принципу један народ – једна јединствена држава. Радикалној странци, као претежно српској групи, одговарало је централистичко државно уређење као основа за обезбјеђење владајуће позиције. Из истог разлога, као и страха да би се у конфедеративној или федеративној држави могло поставити питање положаја Срба у Хрватској, одговарало је и Прибићевићевој групи такво државно уређење. Исто, стр. 155.

⁵ Први период споразума везан је за ширу коалициону владу С. Протића (децембра 1918 – јула 1919. године), а оставка Протићева мотивисана је, управо, неслагањем радикала са политиком Прибићевића. Слична ситуација је и са Веснићевом концентрационом владом (мај 1920 – децембар 1920. године). Види шире: Л. Марковић, „Радикалско-демократски споразум“, *Нови живот*, 7/1921, стр. 193-195.

⁶ Регенту је својевремено одговарало оснивање Демократске странке, као још једне странке са монархијским обиљежјем. Но, одбијао је сваку помисао о могућности фузије Демократске странке са Радикалном странком која би, евентуално, довела до стварања једне јаке и моћне странке. Види шире: Б. Глигоријевић, „Демократска странка и политички односи у Краљевини СХС“, Београд, 1970, стр. 64-78.

године, када је изборни успјех Хрватске републиканске сељачке странке најавио прекид капитулантског става хрватске и словеначке буржоазије и мирења с политиком савршеног чина. Истовремено са кризом Веснићеве концентрационе владе,⁷ регенту је одједном помно стало да дође до „јаког политичара“ ради довршења уставног конституисања државе. У свом говору на сједници Посланичког клуба Радикалне странке (23.12.1920. године), Никола Пашић је, с жаљењем, указао на одсуство једнодушности и у радикалном и у демократском клубу, у то вријеме када је „нужно“, како он каже, „сукцесивно лечење“ (државе), али то је могуће само у друштву „са којом другом јаком странком“.⁸ Никола Пашић тада још није знао да ће тог „јаког политичара“ регент наћи управо у њему, али је евидентно био свјестан политичке снаге своје партије. „Ми ћемо помагати сваку парламентарну владу, али ми себе нећемо ни у ком случају негирати“, изјавио је он на поменутој сједници.⁹

Без обзира на ноторност чињенице о заједници радикала и демократа као нужном злу, разлике између њих су се успјеле привремено изгладити и потчинити „општем“ циљу – доношењу заједничког Устава. Логично би било очекивати да оне странке које су донијеле Устав треба да исти спроведу у живот. Управо својеврсна нелогичност радикалско-демократске коалиције ће проузроковати појаву различитог приступа методу и начину оживотворења одредаба Устава. Показало се да је за Радикалну странку Устав само „једна организациона платформа на чијем се темељу може изводити политика у разним нијансама“.¹⁰ То што су обје странке гласале за исти Устав, не значи обавезно да би оне, кад би појединачно управљале земљом, тај Устав практички изводиле на исти начин.¹¹ О чему се, заправо, ради? Изгледа да је за Радикалну странку, коалиција са демократима „презрела“ и прије него што је фактички успјела заживјети. Предзнаци кризе су већ били на видуку. Они су се, између осталог, читовали и у чињеници да

⁷ Веснићева влада је први пут оборена у Привременом народном представништву 20.7.1920. године, и то изгласавањем неповјерења на питању изборног права за учитеље. Наиме, против владиног приједлога да се учитељима ускрати пасивно бирачко право гласали су посланици Демократске странке.

⁸ Говор Николе Пашића на сједници Посланичког клуба Радикалне странке, 23.12.1920, стр 207.

⁹ Исто.

¹⁰ Л. Марковић, „Криза коалиције“, *Нови живот*, 7/1921, стр. 290.

¹¹ Исто.

се Народна скупштина није састала на редовно засиједање 20.10.1921. године, како је то Уставом било предвиђено, већ сљедећег мјесеца.

Трзавице у владиној коалицији су појачане након што је на приједлог Светозара Прибићевића, министра унутрашњих дјела у Пашићевој влади, објављен законски нацрт „о административној подјели земље“, 5.11.1921. године. Тим поводом дошло је до жестоких приговора опозиције против владе, посебно против самог Прибићевића и његове политике „чврсте руке“.

Форсирање провођења унитаристичког Устава један је од тактичких потеза демократског дијела владине коалиције како би стали на пут евентуалном споразуму Радикалне странке с опозиционим ревизионистичким странкама.¹² Иако су разговори Протић-Радић дали извјестан биљег политичком животу наредних мјесеци, у суштини су представљали само обострано „испицавање“ терена за будуће евентуално јаче политичке споразуме, али ће зато изазвати нове сукобе у владиној коалицији, овај пут на релацији Протић-Прибићевић.

Утицај Прибићевића у влади, искључиво унитаристички оријентисаног, онемогућаваће све више Радикалну странку да, тактизирањем и политичким маневрисањем, привуче хрватску и словеначку буржоазију на споразум. Радикали су, стога, за измјену споразума с Демократском странком у правцу „свежије и слободоумније атмосфере“ у унутрашњополитичким односима.¹³ То је, међутим, могуће постићи једино паралисањем политичке активности самог Прибићевића, односно одузимањем функције министра унутрашњих дјела. Захтјев радикала да се њиховој странци повјери министарство унутрашњих дјела ће временом ескалирати у грчевиту борбу коалиционог партнера за јаче политичке позиције у влади.

Почетком децембра 1921. године, Пашић-Прибићевићева влада ће саму себе довести у прву озбиљну политичку кризу. У то вријеме све демократске новине и њима склони листови око Цицварићевог „Београдског дневника“ анулирали су могућност разлаза коалиције, јер

¹² Први који је из централистичких редова отвореније покушао указати на крутост централизма и потребу споразумијевања с федералистима био је Стојан Протић. На састанку Протић-Радић, у Римским Топлицама, августа 1921. године, како казује београдски лист „Трибуна“, по наводима самог Радића, Протић је рекао саговорнику како Радикална странка „уопће“, а Пашић посебно, нипошто „не воде политику против Хрвата“, те да је потребно продужити разговоре до споразума. Цит. према: Ф. Чулиновић, „Југославија између два рата“, I, Загреб, 1961, стр. 372.

¹³ Л. Марковић, „Криза коалиције“, стр. 291.

то, наводно, не жели и други уставни фактор – Круна. То је први случај нетактичног увођења Круне у дневну политику, дакле, од стране самих странака.¹⁴ По мишљењу радикала, коалиција је једино одржива уколико се омогући у коалиционом министарству утицај радикализма на свим пољима државне политике. „Шта више, једна хомогена влада далеко би“, по мишљењу Л. Марковића, „успешније свршавала ове послове.“¹⁵ Наравно, Л. Марковић је врло добро знао да Радикална странка, у то вријеме, није могла лако добити хомогени кабинет. Стога је Никола Пашић одуговлачио с оставком владе. На такво држање га је тјерао и однос Круне према коалицији. Наиме, с обзиром на то да је криза владе значила и кризу унитаристичког система, Круна је била заинтересована за одржавање владине радикалско-демократске коалиције. Ипак, због упорног одбијања демократа да уступе министарство унутрашњих дјела, Пашић је био приморан да 3.12.1921. године поднесе оставку владе.¹⁶

2. Растројство коалиције на питању односа према Хрватском блоку

Оставка Пашићеве владе, почетком децембра 1921. године, резултат је акције С. Протића, вођене у другој половини 1921. године, с циљем да се изврши ревизија Видовданског устава, али и спремност једног дијела Демократске странке, са Љ. Давидовићем на челу, да ту акцију подржи. Но, уз интервенцију Круне, политички сукоби су заташкани те је, 24.12.1921. године, Радикалско-демократска коалиција обновљена.¹⁷ Политичким упливом краља на персоналне промјене у новој влади, Светозару Прибићевићу је одузето министарство унутрашњих дјела, док је др М. Нинчић, извјесно „дворски човјек“, одузео самом Пашићу, традиционално му додјељиван, ресор вањских послова.

¹⁴ Ј. Хорват, „Политичка повијест Хрватске 1918-1929“, Загреб, 1938, стр. 273.

¹⁵ Л. Марковић, „Криза коалиције“, стр. 291-292.

¹⁶ Пашићева оставка је, дакле, предата краљу 3.12.1921, а прочитана на сједници Народне скупштине тек 6.12.1921. О томе види: „Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине СХС“, редован сазив за 1921/1922. годину, Бгд, 1922, стр. 31.

¹⁷ Обнављање коалиције подстакнуто је, великим дијелом, и успјехом Хрватског блока на изборима за „градско заступство Загреба“, 11.12.1921. године, што је представљало озбиљну пријетњу постојећој централистичкој власти. О тим изборима више Ј. Хорват, нав. дјело, стр. 274.

У 1922. годину, владина коалиција је ушла званично с наставком политике примјене унитаристичког Устава, али „не у равној линији“. Дезавуисањем прибићевске „круте политике“, као и прећутним ставом према Протићевој акцији споразумијевања, Радикална странка се и сама „споразумашки“ декларисала. Но, „случајем Прибићевих“, отпочеће постепени процес диференцијације Демократске странке, праћен јачањем политичких позиција оног дијела на чијем се челу налазио Љ. Давидовић, такође склон акцији споразумијевања са хрватском буржоазијом. Наведеном констелацијом политичких снага у коалицији, ипак, нису стечени услови за политичку стабилизацију исте. Нужно је, стога, продубити читав проблем анализом свих објективних и субјективних фактора који чине окосницу политичког става партнера на власти.

На самом почетку разматрања, горе наведених односа, битно је истаћи да су коријени диференцијације Демократске странке у самој структуралној основи. Неусклађеност крајњих политичких циљева страначких група ће довести и до међусобног укрштања конкретних политичких акција на терену. Тако ће се, у име „пречанских“ Срба, С. Прибићевих све чвршће везивати за Радикалну странку, великим дијелом и због властите немогућности политичког парирања хрватским странкама у Хрватској и Славонији. Давидовићеву, пак, групу (језгро јој је у некадашњој Самостално радикалној странци) је, првенствено, страх од Пашић-Прибићевиховог режима тјерао на сарадњу са странкама изван Србије, а на тзв. „средњој линији“.¹⁸ Очиту подвојеност Демократске странке на питању вођења националне политике злоупотребиће и искористити управо Н. Пашић, уз значајну подршку краља Александра. Ломљаву коалиције уопште, али и неслогу опозиције, искористиће, у првом реду, ванпарламентарна опозиција, односно странке у оквиру Хрватског блока.¹⁹

¹⁸ Коријени политичког ривалства овог дијела Демократске странке са Радикалном странком сежу још у вријеме предисторије стварања југословенске државе. Наиме, странке српског опозиционог блока (са изразитом улогом Самосталне радикалне странке) су, практично, сву своју политичку дјелатност исцрпљивале у покушајима да се одстрани Пашић са водећег мјеста у будућој југословенској политици. Види шире: Б. Глигоријевић, „Разлике и додирне тачке у гледишту на национално питање између Радикалне и Демократске странке“, 1919-1929, стр. 155.

¹⁹ Ломљаву коалиције проузроковаће и неслога осталих странака на власти. У оквиру Југословенско-муслиманске организације ће се издвојити група са М. Спахом и Бајићем, незадовољна централистичко-хегемонистичким курсом. И група

Владин централистичко-унитаристички политички курс је изазвао, понајприје у Хрватској, живу реакцију манифестовану иступањем странака Хрватског блока. Циљ Хрватског блока је, управо, уједињење свих снага хрватског народа у борби против централизма.²⁰ Но, под утицајем Хрватске заједнице, Хрватски блок ће умјесто ранијег радикално-опозиционог држања ХРСС све више тежити споразуму с представницима српске буржоазије на бази признавања хрватске националне индивидуалности и државности у оквиру међународно признатих граница заједничке државе.²¹ Меморандуми и саопштења Хрватског блока, као једина форма њиховог политичког иступања у првој половини 1922. године, вођени су, првенствено, с циљем споразумијевања Загреба и Београда, иако су имали и извјесне спољнополитичке конотације. Иако посредно, у свим меморандумима Хрватског блока је наглашавано заједништво Срба, Хрвата и Словенаца, као њихова чврста *фронта* према иностранству. Ипак, сви ти покушаји својеврсног „грађења мостова“ између политички супротстављених снага нису донијели успјех. Штавише, Прибићевић их сматра центрифугалном опасношћу на коју треба хитно одговорити спровођењем већ најављене административне подјеле земље. И поред начелног става Давидовића и Радикалне странке да с том акцијом треба што више одуговлачити као „погодним елементом за тактизирање“ у односима према Хрватском блоку, коначно је, 26.4.1922. године, потписана Уредба о административној подјели земље.

Исфорсирани акт административне земље на 33 области помутио је, ионако нечисту, атмосферу споразумијевања.²² Нови обриси кризе

Словенских кметијаца је, уз стална условљавања, привремено напуштала владу. Парламентарна опозиција је и сама трпила потресе. Оптерећене властитим фракцијашењем (Савез земљорадника), дијелиле су се и по питању сарадње с ванпарламентарном опозицијом. Осим Републиканске странке, углавном су биле против сарадње с ванпарламентарном опозицијом (Југословенски клуб, социјал-демократи).

²⁰ Х. Матковић, „Хрватска заједница“, Историја XX века, Зборник радова V, 1963, стр. 79.

²¹ У „Меморандуму“ који је Хрватски блок објавио 14. јануара 1922. године, између осталог, речено је: „Остварење једне истинске суверене Хрватске или признање хрватске државе у заједничким границама међународне заједнице Срба, Хрвата и Словенаца – постаје на тај начин једна европска потреба...” Потпун текст Меморандума види, Ј. Хорват, нав. дјело, стр. 279-283.

²² Хрватски блок, 15.5.1922. године, оштро протестује против диобе земље. У току јуна, политичка атмосфера ће се још више погоршати након крвавих инцидената на Плитвицама и Госпићу, распуштањем низа хрватских друштава и сл. Исто, стр. 293.

коалиције су већ на помолу. У међувремену Скупштину потресају бројне афере, новчане, али и друге природе.²³ Да је владина коалиција у кризи потврдила је и демисија др Воје Маринковића, крајем јуна 1922. године. Интензивирање страначких превирања најавиће уједно и нове парламентарне изборе.²⁴

Извјесно је да су и Хрватски блок и Давидовићево крило Демократске странке акцију споразума градила на платформи рушења Пашић-Прибићевићевог режима с циљем стварања концентрационе владе, као „влада споразума са Хрватима“.

Но, од самог почетка су била очита обострана тактизирања. Док се С. Радић мудро служио паролом „доље централизам, живио српски народ“, гледиште Давидовићево је „да док не буде извесна, сасвим могућа и изводљива друга политичка комбинација, која би била боља с гледишта интереса странке, треба остати на дотадашњој политичкој комбинацији“²⁵. На неенергично и колебаљиво држање Давидовићеве групе ће реаговати група хрватских демократа са Томљеновићем на челу што ће, у крајњој линији, бити знак постепеног осипања странке и губљења опште југословенске карактеристике. Своју нову шансу и

²³ Афера министра војног генерала М. Зечевића везана за погибију регрута новембра 1921. године, показала је сву немоћ опозиције у Скупштини. На аргументовани захтјев опозиције (Земљорадничке странке, Републиканске и Соц. демократске странке) да се поменути генерал стави пред суд и одговара за скривљену смрт младих људи, влада изгласала „прост прелаз на дневни ред“ настојећи заташкати случај. О томе шире: „Стен. белешке Народне скупштине“ за 1921/1922. годину, књ. II, стр. 36.

²⁴ Тим поводом ће на дневни ред скупштине доћи и питање новог Изборног закона. Но, основ новом закону је опет статистика из 1910. године (иако је 31.1.1921. године извршен нови попис), што опозиција сматра настављањем умјетног повећања броја мандата за територију бивше Краљевине Србије. Види: „Стен. белешке Народне скупштине“ за 1921/1922, књ. III, стр. 273.

²⁵ Б. Глигоријевић, „Демократске странка и политички односи.“, стр. 294. Посланички клуб Демократске странке је 15.6.1922. године издао званично саопштење (Види: Политика 06.6.1922, 2) у којем се изражава повјерење Клуба својим представницима у влади за вођење дотадашње политике. Тиме се Посланички клуб, заправо, оградио од изјаве П. Анђелића, дате неколико дана раније у „Београдском дневнику“ (09.6.1922), којом се овај демократски првак окупио на господу министре који „компромитију парламентарни систем на рачун добре воље једног дијела народних посланика“. Б. Глигоријевић, „Политичка превирања у Демократској странци на питању тактике према Хрватском блоку“, Историја XX века, Зборник радова VIII, 1966, стр. 175.

потврду „политике средње линије“ Давидовић је видио у тзв. покрету „јавних радника“.²⁶

Политика „средње линије“ нашла се убрзо између више политичких ватри. С. Радић је вербално напао учеснике наведеног Конгреса јер су у суштини остајали на линији Видовданског устава.²⁷ Радикали су били мишљења да је Давидовић хтио властитим учешћем, како је то констатовао Л. Марковић, не само спријечити радикале да дођу у ближу везу с хрватским групама, него још и „васпоставити везу демократа са незадовољним Хрватима. Давидовићу је било главно да ослаби радикале“.²⁸ Акцију Давидовића осудио је и С. Прибићевић, оцјењујући је као својеврсно дезавуисање званичне политике Демократске странке. Иако је званично оптужила Демократску странку за учешће на конгресима „јавних радника“, Радикална странка је, дугорочно гледајући, радила на расцјепу демократа. Избор новог Предсједништва Скупштине, 20.10.1922. године, илустровао је пуни расцјеп у Демократској странци, али и већ очито савезништво радикала и прибићеваца против Давидовићевих демократа.²⁹

²⁶ Конгрес интелектуалаца у Сарајеву, а потом и загребачки конгрес „јавних радника“ је, заправо, био покушај једног броја грађанских интелектуалаца да се изнађе средња линија као „посредник и мост“ између оштрог става хрватске опозиције и оштрог курса централистичког режима. Један од иницијатора тих мостова је била и група Давидовићевих демократа.

²⁷ Осврћући се на Резолуцију конгреса „јавних радника“ у Загребу, Б. Глигоријевић пише: „Резолуција конгреса ‘јавних радника’ показује по свом садржају сву помирљивост и компромисност у захтјевима, наивност у идејама и неодређеност у формулацијама.“ По мишљењу Глигоријевића, Резолуција више води рачуна да осуди политику Хрватског блока због његове, наводно, сепаратистичке агитације, док осуда режима у директној форми није ни споменута. Потврду томе проналази у изјави Љ. Давидовића (Види: „Радикал“, 28.11.1922, 2) у којој се каже да је велика заслуга Демократске странке што у текст Резолуције није ушао захтјев за ревизију Устава. О томе шире: Б. Глигоријевић, „Политичка превирања у Демократској странци...“, стр. 199. Занимљиве осврте на „политику средње линије“ су дали: М. Ђурчин, „Политика *средње линије*“, *Нова Европа*, XIII/1923; Р. Јовановић, „Конференција присталица средње линије“, *Борба*, 4/1923.

²⁸ Цит. према Ј. Хорват, нав. дјело, стр. 298.

²⁹ Том приликом Радикална странка се енергично изјаснила против И. Рибара, као предсједника Скупштине, због учешћа на загребачком конгресу. Након тога, уследила је двострука кандидатура – између И. Рибара (Давидовићево крило) и Е. Лукинића (Прибићевићево крило). Радикална странка се, уз свесрдну помоћ Прибићевића, определијела за другог.

Како се Прибићевић све више политички везивао за Радикалну странку, Давидовић се усмјеравао ка наставку сарадње са Хрватским блоком. Непосредни новембарски преговори између Давидовићевих представника и изасланика Хрватског блока вођени су с циљем прекида апстиненције и доласка посланика Хрватског блока у Скупштину.³⁰

Да ли је, међутим, таква комбинација, с обзиром на фактички однос политичких снага и став Круне према Хрватском блоку, реално и објективно била остварљива? Другим ријечима, да ли се реално могло очекивати да краљ мирно гледа на долазак посланика Хрватског блока у Скупштину, макар се они формално „заклели на Устав“, присили Пашића на демисију, а Давидовићу повјери мандат?

Услиједиле су бројне новинске шпекулације на ту тему. „Слободна трибуна“ је, између осталог, писала да је Давидовић, приликом аудијенције код краља, добио „зелено свјетло“ за учешће Хрватског блока у Скупштини, што је Давидовић касније демантовао. С обзиром на то да би пад Пашић-Прибићевићеве владе, суштински, значио и пад унитаристичког режима, основано се може претпоставити да краљ не би пристао на комбинацију владе коју су у својој политичкој замисли имали Давидовић и Хрватски блок. Актуелна криза централистичког политичког режима могла је једино одговорати интересима хрватског националног покрета. Стога је, сходно ставу краља, кризу требало спријечити и очувати коалицију. Пашићево политичко маневрисање с циљем одуговлачења оставке владе која, због врења у Демократској странци, већ одавно није располагала стварном парламентарном већином значило је, по сваку цијену, понашати се на непарламентаран начин. У склопу непарламентарног понашања, а под пресијом доласка хрватских посланика у Скупштину, треба посматрати и стална одлагања скупштинских сједница на неодређено вријеме, што се негативно одразило и на законодавни рад.³¹

Одржавању Пашић-Прибићевићевог режима допринијело је и већ „хронично“ колебање демократских љевичара. Интимно су и даље тежили Пашићевој оставци јер би их она ослободила политичког ривалства и зависности од Радикалне странке. Но, у тренутку када

³⁰ О тим прег. шире види: Б. Глигоријевић, „Политичка превирања..“, стр. 231.

³¹ У раздобљу другог редовног засједања (од 20.10. до 1.12.1922. год.) Народна скупштина је успјела донијети само два закона, Закон о ванредном кредиту од 800 милиона динара за војне потребе и Закон о исплати ратне штете.

политичка опција са Хрватским блоком још није била потпуно извјесна, наставак политичке сарадње са дотадашњим коалиционим партнерима је било једино „сретно рјешење“ зарад одржања на власти.³² Након увјеравања краља да је наведено понашање Давидовићевог крила Демократске странке постало озбиљним дестабилизирајућим чиниоцима у влади и узроком парламентарне кризе, Пашић се 4.12.1922. године одлучује на демисију.³³

Оставком Пашић-Прибићевићеве владе „услед несигурног и неодређеног држања једног крила Демократске странке“, директно је на одговорност позван сам Давидовић. Радикалске оцјене Давидовића као „генерала који има своју војску“ мотивисану, искључиво, партијским интересима, нису биле без основа. Но, не треба заобићи ни чињеницу да је Радикална странка, такође из партијских разлога, самоиницијативно радила на расцјепу Демократске странке да би у неко, политички погодно вријеме формирала нову владу, евентуално с Прибићевићем, или чак без њега. Стога је од стране радикала игнорисана спремност А. Радовића, дата у име демократског Посланичког клуба, на наставак сарадње.³⁴

Очита је, дакле, била тежња Радикалне странке да, маневришући, одбије сарадњу Демократске странке у цјелини и сама добије изборну владу. У међувремену је Пашић извјештавао краља о, наводним, тешкоћама на које је наишао у покушају да образују нову коалициону владу, да би му на крају вратио мандат образлажући то тиме што у Демократској странци постоје двије супротне политике због чега се „нема сигурности у извођењу уговореног програма рада“³⁵.

Након тога остао је забиљежен још један покушај одржавања коалиције на власти. Е. Лукинић је, наиме, у аудијенцији код краља предложио да, у случају Пашићевог истрајавања у свом ставу, краљ повјери мандат једном од шефова групе Демократске странке. Краљ је

³² У том смислу је 8.11.1922. год. у Посланичком клубу Демократске странке изабран одбор (Давидовић, Пећић, Вилдер) са задатком да поведу преговоре с Радикалном странком о програму даљег рада у Народној скупштини.

³³ Саопштење предсједника владе Николе Пашића о оставци је прочитана на сједници Скупштине 5.12.1922. године. Види: „Стен. белешке Народне скупштине Краљевине СХС“, редован сазив за 1922. годину, Београд, 1923, стр. 151.

³⁴ О покушајима споразумијевања радикала и демократа у циљу одржавања коалиције. Види: *Политика*, 11.12.1922, 2. и 12.12.1922, 2.

³⁵ Речено у Коминикеу Предсједништва владе издатом 14.12.1929. године. Текст објавила *Политика*, 15.12.1922, 1. и *Правда* 15.12.1922.

то, међутим, одбио и, без консултација с осталим шефовима парламентарних група, дао Пашићу мандат за састав хомогене изборне владе.³⁶ У исто вријеме кад је састављена хомогена радикалска влада (16.12.1922. године), издат је и краљев указ о распуштању Скупштине и расписивању избора за 18.3.1923. године.³⁷

Краљево лично и интригантно држање у овој владиној кризи илустративно показује његово свесрдно остајање на позицијама одбране централистичког система. Грубим и самовољним гажењем парламентарних обичаја, на власт је довео владу формирану од представника скупштинске мањине дајући јој, уз то, и изборни мандат. А, како је дотадашња изборна пракса показала, изборно-политички механизам Краљевине СХС је, на најочитији начин, пружао политичка преимућства изборног мандата за странку која га добија. Стога се, без обзира на широк фронт опозиције, Радикална странка може сматрати побједником политичког разрачунавања са коалиционим партнером. Елиминисањем Демократске странке с власти се знатно политички окористила и Хрватска републиканска сељачка странка. Осим што је сужена основа централистичког система, уопште, Радићевим „републиканцима“ се, силаском Прибићевића с власти, отворило широко поље политичког дјеловања у самој Хрватској. И, док су предстојећи избори за ХРСС, једнако и као и за Радикалну странку, представљали својеврсну шансу јачања политичких позиција, за Демократску странку су представљали почетак дефинитивног политичког ломљења.³⁸

³⁶ Пишући касније о тим догађајима, Прибићевић наводи податак да је краљ свој став правдао пред Љ. Давидовићем тиме да је он (краљ) тако поступио по савјету Е. Лукинића. „То је нешто што Лукинић до смрти није могао да заборави“, наводи Прибићевић у књизи *Диктатура краља Александра*, Београд, 1952, стр. 146.

³⁷ Саопштење председника владе Николе Пашића о постављању нове хомогене изборне владе је прочитано у Скупштини тек 21.12.1922. Види: „Стен. белешке Народне скупштине Краљевине СХС“, ред. сазив за 1922. годину, Београд, 1923, стр. 154-156.

³⁸ Демократска странка, као искључиви политички губитник кризе и растројства владине коалиције се са доста политичке наивности односила према улози и учешћу краља у наведеној кризи. Иако интимно свјесна краљевог непарламентарног чина, Демократска странка је упорно тражила неке „више разлоге“ који су утицали на краља. „Неки догађај, неки утицај, некакав акт нама непознат, морао се појавити за то вријеме између другог и трећег мандата господина Пашића, што је Круну определијелило за неочекивани обрт у рјешењу кризе“, пише у Уводнику *Демократије*, 18.12.1922. Види и чланак под насловом „Да ли непарламентарним путем“, *Демократија*, 22.12.1922, 1.

Assistant professor Zdrava Stojanović, LL.D
Law School, Banja Luka University

ON CRISIS AND DECOMPOSITION OF RADICAL-DEMOCRATIC COALITION (1921-1922)

SUMMARY:

When looking into a political map of the Yugoslav country in the period 1921 to 1922, the author of this article has paid special and due attention to exhaustive study of the creation, development and acting of Radical-Democratic Coalition, during 1921-1922. Created on the principle of political necessity, Radical-Democratic Coalition Government suffered, from the beginning, destructive effects of personal internal contradictions. The study of the organisational structure, national composition, and defining their ideological-party programmes, the author tries to find the answer to the question of the type of contradictions, what caused them and how they reflected in the political and Parliamentary practice. The question of the impact of the so-called extraparliamentary factors whose power was, often, decisive in shaping the state power of government, proved itself unavoidable.

Key words: **Constitutionality, parliamentarism, political parties, parliamentary government, power of authority, coalition.**